

УСТАВНА ИСТОРИЈА КАО САМОСТАЛНА ДИСЦИПЛИНА?

Сажетак

Циљ овог рада је да анализира могућности постојања уставне историје као самосталне дисциплине. То је учињено посредно, на основу анализе монографских дела, односно синтеза уставне историје Србије XIX века. Синтезе које су предмет овог рада настајале су у разним временским периодима. У овом раду се нуде прикази тих дела, али не њихове садржине, већ првенствено методолошког приступа које њихови аутори заступају. Претпоставка је да уставна историја, премда никада на правним факултетима у Србији није постојала као самостална дисциплина, има свој предмет и специфичан методолошки приступ. На основу анализе тих дела, на крају се изводе закључци о особеностима уставне историје, ширини њеног предмета, као и везама са другим дисциплинама.

Кључне речи: уставна историја, уставно право, уставна историја XIX века, Слободан Јовановић, Јаша Продановић, конституционализам.

1. УВОД

У важећем курикулуму Правног факултета Универзитета у Београду, уставна историја Србије се не изучава као посебан предмет (на основним и последипломским студијама).² Штавише, она никада и није

* Аутор је сарадник у настави на Правном факултету Универзитета у Београду. Електронска адреса аутора: aleksandar.cvetkovic@ius.bg.ac.rs.

² Доступно на: https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2022/11/FIS_nastavni_plan_11_OAS.pdf, 12/1/2023; <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2021/09/Studijski-program->

имала карактер самосталне дисциплине у Србији. Уставна историја Србије се данас изучава у оквиру два предмета на Правном факултету – Уставно право и Српска правна историја (раније – Национална историја државе и права).³ Такво стање не мора *a priori* да се означи као лоше, али имајући у виду изузетно богату уставну историју као и њен значај, то може бити оцењено и као недостатак у правничком образовању. Са друге стране, „претходно питање“ је да ли уставна историја уопште може бити самостална дисциплина. То питање постаје још значајније ако се узму у обзир радови који се баве уставном историјом Србије.

Током XX века написано је неколико врло значајних синтеза монографског карактера о уставној историји Србије. Занимљиво је да се ниједно од тих издања није појавило под називом уставна историја. Могући камен темељац овој дисциплини „ударио“ је Слободан Јовановић у предговору свог дела „Уставобранитељи и њихова влада“ које је објављено 1912. године као приступна беседа у Српској академији наука и уметности где наводи да то није расправа из политичке већ из уставне историје.⁴ Из тога је јасно да он уставну историју види као посебну дисциплину, која има свој самостални предмет, другачији од оног који има, рецимо, политичка историја. На истом месту он узгредно дефинише и предмет – дакле, уставна историја се бави само оним „догађајима и људима“ који су били или могли бити од утицаја на уставни развитак. Од кључног значаја су политичке идеје, политичке странке и групе и нарочито важно, политичке установе.⁵

Драгољуб Поповић је 2021. године објавио монографију под називом „Уставна историја Србије“ на енглеском језику. У предговору те студије, навео је да је последње дело које се на целовит начин (и у једном тому) бави уставном историјом (на српском језику) монографија Јаше Продановића, наглашавајући да је реч о делу које се бави темом уставног развоја у светлу политичких дешавања.⁶ Поред тога, наводи и дело Алекса Драгнића (*Alex Dragnich*) које се такође бави уставном историјом Србије XIX века, и то на сличан начин као и дело Јаше Продановића, али је обимом мање имајући у виду да је писано на

Master-akademske-studije-knjiga-predmeta.pdf, 12/1/2023; <http://www.arhiva.ius.bg.ac.rs/pds/Studijski%20program%20doktorskih%20akademskih%20studija%20prava%20-%20knjiga%20predmeta.pdf>, 12/1/2023.

³ Dragoljub Popović, *The Constitutional History of Serbia*, Brill, Paderborn, 2021, стр. XI.

⁴ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1933, стр. XV.

⁵ Исто, стр. XV-XVI.

⁶ Dragoljub Popović, *The Constitutional History of Serbia*, нав. дело, стр. XI.

енглеском језику. Ипак, Поповић наводи да у њима недостаје разматрање конституционализма као концепта. Посредно, може се закључити да Поповић сматра да уставна историја мора за свој предмет да има и разматрања о развоју конституционализма.⁷

Узимајући у обзир овако различита, а ипак недовољно прецизно одређена схватања о предмету уставне историје, овај рад јесте приказ и покушај анализе монографских дела која за свој предмет имају уставну историју Србије XIX века. Циљ је да се на један сажет начин уоче различити приступи у писању уставне историје Србије XIX века и то зато што постоје бројна дела, како на српском, тако и на енглеском језику која обрађују ову тему, а да при том није потпуно јасно који су принципи једне могуће дисциплине. Поред тога, из претходног кратког осврта је јасно да радови који се баве овом темом углавном не садрже разматрања о методолошким претпоставкама. Приступи у тим делима су врло различити. С тога овај рад представља прилог размишљању о уставној историји као посебној дисциплини, али и неку врсту сажетог приказа значајних дела о уставној историји Србије XIX века. То је, у извесном смислу, студија случаја јер се анализирају дела која на целовит начин обрађују тему националне уставне историје како би се дошло до одређених карактеристика, односно специфичних приступа у писању уставне историје.

Основно питање је која су дела предмет анализе. Дела Слободана Јовановића о уставној историји свакако заузимају најзначајније место. Његово дело је огромно и јасно је да превазилази оквире уставне историје. Ипак, Јовановић је дао значајан допринос не само својим стилем, већ и својим истраживањима, закључцима и могућом периодизацијом уставне историје Србије XIX века. „Уставни развитак и уставне борбе у Србији“ Јаше Продановића је значајно јер је то прво дело о уставној историји Србије XIX века које није вишетомно. Значајно је уочити да то дело, за разлику од Слободана Јовановића, није писао уставни правник или историчар. Сличан методолошки приступ као Продановићево дело има и монографија Алекса Драгнића која је написана на енглеском језику, а која уставну историју приказује као борбу за парламентарну демократију. Оно постаје још значајније за анализу када се узме у обзир да Драгнић то дело види као студију случаја уставног развоја у историјској перспективи. Коначно, последње дело које се на целовит начин бави уставном историјом написао је Драгољуб Поповић

⁷ Исто, стр. XII.

на енглеском језику и оно по свом приступу одудара од ранијих монографија о уставној историји, напуштајући чисто хронолошки приступ.

Ако се узме у обзир да је циљ овог рада не само да понуди приказ дела која се баве одређеном темом, већ и да се из тога извуче поука о могућим претпоставкама једне дисциплине, онда та анализа мора да обухвати и бројне уџбенике који се шире или уже баве овом темом. Ипак, таква анализа садржаја захтевала би далеко више простора. С тога ће уџбеници бити предмет анализе онда када је то у функцији разматрања поменутих монографских дела и појединих ужих питања.

2. (УСТАВНА) ИСТОРИЈА СРБИЈЕ XIX ВЕКА ОД СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

Како наводи Ратко Марковић, Слободан Јовановић је, можда до крајњих граница, нарочито у свом „Уставном праву“ од 1907. године, сузио предмет те гране права, тако што га је свео на организацију врховних државних органа, изоставивши судове. То је, како објашњава Марковић, метод догматске анализе уставних и законских норми, из којег су искључени теоријска разматрања, упоредноправни преглед, целина друштвених односа из којих су норме потекле, као и критички однос према нормама.⁸ Чини се, међутим, да Јовановић има два битно другачија приступа. У уџбенику „Уставно право“, он, дакле, предмет те дисциплине схвата врло уско. Са друге стране, иако у „Уставобранитељима“ наводи да се бави уставном историјом, сасвим извесно је да је тај предмет проширио. С тога су његова дела из уставне историје права политичка историја српског XIX века. Када пише изван поља уставног права, он је спреман да предмет прошири, али у његовој концепцији уставног права било је мало простора за слободно стваралаштво, префињено мишљење и лепоту стила – што су све била обележја Јовановића као писца.⁹ Ипак, то не значи да су његова дела из историје XIX века методолошки неодређена и готово безобална.¹⁰ Како

⁸ Ратко Марковић, „Слободан Јовановић и уставно право“ у зборнику: *Слободан Јовановић – живот, дело, време* (приредили: Коста Чавошки, Александар Костић), Српска академија наука и уметности, Београд, 2019, стр. 268-269.

⁹ Исто, стр. 268.

¹⁰ Радован Самарџић објашњава да се после 1815. године појавила плејада историчара либералних схватања који су својим делима давали правну основу попут Тјера (*Thiers*), Гизоа (*Guizot*), Тијерија (*Thierry*) и Мишлеа (*Michelet*). Они су нарочито после догађаја од 1848. године почели да уступају место Токвилу (*Tocqueville*) и Фистелу де Куланжу (*Fustel de Coulanges*) у Француској или Хајнриху фон Зибелу (*Heinrich von Sybel*) у Немачкој, код којих је право потиснуто на ивице друштвених феномена и кретања. Слободан Јовановић

пише Радован Самарџић, Слободан Јовановић је опрезно бирао теме из историје које су погодне да буду проучаване политичко-правним поступком.¹¹ Управо је то његовим делима давало унутрашњу чврстину, логичку повезаност и садржинску јединственост.¹²

У првој половини XX века било је много писаца који су писали о српском XIX веку. Међутим, Слободан Јовановић је у поређењу с њима био тематски разноврснији и свеобухватнији, обрађујући у целини историју Србије од уставобранитеља до погибије краља Александра Обреновића.¹³ Ову оцену о делу Слободана Јовановића дао је у прошлом веку историчар Владимир Ђоровић. И она, на први поглед, врло прецизно описује предмет овог вишетошног дела Слободана Јовановића – у питању је целокупна историја периода од 1842. до 1903. године. Своје обимно дело Јовановић је написао у 8 књига: Уставобранитељи и њихова влада,¹⁴ Друга влада Милоша и Михаила, Влада Милана Обреновића (књига прва, књига друга, књига трећа) и Влада Александра Обреновића (књига прва, књига друга, књига трећа). Међутим, у предговорима својих дела, Јовановић је истрајавао на чињеници да се бави уставном историјом, узгред објашњавајући шта све чини бављење том облашћу. И не само на том месту, већ и иначе, често је истицао како суштином своје мисли и предметом истраживања, својим научним методом и циљевима није историчар, него писац политичких и правних расправа, теоретичар државе, превасходно забављен питањима власти, уставним борбама, деловањем странака и политичким доктринама.¹⁵

У уводу овог рада већ је поменуто да је у предговору „Уставобранитеља“ Јовановић навео да су од значаја за уставну историју они догађаји који су утицали на уставни развитак, те да уставна историја

је био ближи првој групи историчара. Како Самарџић описује, „он је сачувао самосталан, донекле и необавезан однос према предмету и строго прописаним методама испитивања у времену када су многи подлегли позитивистичкој фактографији“ (Радован Самарџић, *Писци српске историје, књига трећа*, Просвета, Београд, 1986, стр. 192).

¹¹ Исто, стр. 188.

¹² Исто.

¹³ Нав. према: Мира Радојевић, „Допринос Слободана Јовановића проучавању националне историје XIX и прве половине XX века“ у зборнику: *Слободан Јовановић – живот, дело, време* (приредили: Коста Чавошки, Александар Костић), Српска академија наука и уметности, Београд, 2019, стр. 305.

¹⁴ Дело је први пут објављено 1912. године као приступна беседа у Српској академији наука и уметности. Друго издање је објављено 1925. године, а треће 1933. године, при чему је свако издање било допуњено у односу на прво и то новим изворима. То показује колико је велики значај историјских извора за Јовановића у његовим истраживањима.

¹⁵ Радован Самарџић, *Писци српске историје, књига трећа*, нав. дело, стр. 188.

„обраћа пажњу на политичке идеје, политичке странке или групе, а, нарочито, на политичке установе“.¹⁶ Он ће касније додати да је од значаја за уставну историју унутрашња политика.¹⁷ Међутим, њу не интересују сви догађаји из унутрашње политике, већ само они који се односе на развитак политичких установа и политичких странака. Другим речима, предмет уставне историје мора бити објашњење уређења врховне власти, као и начин њеног функционисања. Низање политичких догађаја, додаће Јовановић, предмет је политичке историје.¹⁸ Иако је овако мање-више јасно одредио предмет уставне историје, Јовановић је ипак поље свога истраживања значајно проширио. Свестан тога и сâм је на истом месту понудио објашњење. Примера ради, он наводи да се бави и спољном политиком у оној мери у којој она служи објашњењу функционисања врховне власти и то зато што су спољна и унутрашња политика нарочито у XIX веку „испреплетане“. Други могући разлог ширег опсега његовог дела је, како наводи, недостатак литературе о политичкој историји, те се Јовановић на појединим местима „упушта више у причање догађаја него што би то иначе чинио“.¹⁹

Слободан Јовановић је велику пажњу поклањао изворима. Иако у његовој „уставној историји“ нема ниједне фусноте, поједини аутори наводе да би испод сваке његове реченице могла да се спусти фуснота.²⁰ То јасно говори о његовом брижљивом односу према изворима. Управо на овом месту и ваља подвући да свако истраживање историје, па и уставне историје, мора бити засновано на изворима, на њиховом брижљивом читању и критичкој провери и анализи. Све то Јовановићево дело чини вероватно најзначајним прегледом српске (уставне) историје XIX века.

Поред неспорног и огромног доприноса осмотомне (уставне) историје XIX века, за разумевање уставне историје као самосталне дисциплине, нарочити допринос Слободана Јовановића је периодизација уставне историје Србије. Једну могућу поделу он је понудио у свом тексту од 1929. године.²¹ Јовановић разликује седам периода уставне

¹⁶ Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, нав. дело, стр. XV.

¹⁷ Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1933, стр. XVI.

¹⁸ Исто, стр. XVI-XVII.

¹⁹ Исто, стр. XVII.

²⁰ Борис Милосављевић, *Свет и време Слободана Јовановића 1869-1958 – поводом 150 година од рођења*, Српска академија наука и уметности, Београд, 2019, стр. 53-54.

²¹ Слободан Јовановић, *Периоди српске уставне историје, без издавача*, Загреб, 1929, стр. 15-18.

историје Србије XIX века: 1) доба стварања владалачке власти – то је доба српских устанака и период борбе за признање кнежевске власти кнеза Милоша; 2) доба чиновничке олигархије – реч је о периоду уставобранитеља који је Јовановић оценио као „доба у коме је чиновништво постало господарска класа у држави“; 3) са повратком кнеза Милоша у Србију почиње доба полицијске државе које траје до убиства кнеза Михаила и доласка кнеза Милана и намесништва на власт; 4) доба уставности се отприлике поклапа са периодом владавине кнеза/краља Милана и траје до доношења Устава од 1888; 5) један врло кратак период важења Устава од 1888. године Слободан Јовановић је означио као доба парламентарности; 6) пошто је краљ Александар суспендовао Устав од 1888. и на снагу вратио Намеснички од 1869. године, отпочело је доба реакције; 7) Мајски преврат, атентат на краља Александра и, коначно, доношење Устава од 1903. године представљају почетак доба повраћене парламентарности.

Слободан Јовановић је своју периодизацију уставне историје Србије завршио стварањем Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, јер, како наводи, уставно питање је тиме узело сасвим други вид и значај него у предратној Србији.²² Такав приступ који уставну историју Србије XIX века посматра до 1918. године, односно до настанка прве југословенске државе, врло је уобичајен и највећем броју разматрања о уставној историји.²³ Чини се и да је методолошки оправдан. Таква разлика „хронолошког“ и „историјског“ XIX века није специфична само за Србију већ је део ширег контекста европске историје.

Познати историчар Ерик Хобсбаум (*Eric Hobsbawm*) описујући историју XX века, означио је то столеће као „кратки двадесети век“,

²² Исто, стр. 17.

²³ Примера ради, Ратко Марковић је у свом уџбенику „Уставно право“ уставну историју Србије посматрао кроз пет великих целина: прва је период Кнежевине и Краљевине Србије (1804-1914); друга је период прве југословенске државе, при чему се период Првог светског рата посматра из перспективе „припремних радова“ на првој југословенској држави; трећа је период друге југословенске државе; четврта је време треће југословенске државе и коначно пета целина је период нестанка југословенске државе (вид. Ратко Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2015, стр. 93-150). Владан Петров у уџбенику „Уставно право“ уставну историју Србије дели у три велика периода. Први траје од доношења првог уставног акта 1808. године до настанка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године. Други период је време „утапања“ српске уставности у југословенску и траје од 1918. до 1990. године. Коначно, трећи период почиње доношењем Устава од 1990. године, када је Србија формално и даље била део југословенске државе, али је тада, како наводи Петров, повратила одређене елементе државности и окренула се класичним вредностима либерално-демократске уставности (вид. Владан Петров, *Уставно право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2022, стр. 73).

постављајући временске одреднице од 1914. до 1991. године. То је време од почетка Првог светског рата до нестанка Совјетског Савеза које представља кохерентну целину коју он означава као Доба екстрема.²⁴ Да би Хобсбаум оправдао своју тезу о кратком двадесетом веку, он је морао да одреди и трајање XIX, који за њега траје од 1789, односно од избијања Француске револуције до почетка Првог светског рата 1914. године и који као такав постаје „дуги деветнаести век“. То је „време револуција, капитала и царстава“.²⁵ Када је реч о уставној историји Србије, она се у потпуности поклапа са кованицама о дугом деветнаестом и кратком двадесетом веку. За Србију, дуги деветнаести век представља време од избијања Првог српског устанка и траје до Првог светског рата (за потребе уставне историје Србије, време Првог светског рата се посматра кроз призму развоја идеје о југословенској држави). То је време у коме је Србија успоставила своју државност и коначно се изборила за своју независност. Настанак југословенске државе значиће крај дугог века. „Кратки двадесети век“ за Србију представља седамдесетак година Југославије у разним облицима. Са нестанком југословенске државе, отпочиње и нови период Србије као самосталне државе.

3. „УСТАВНЕ БОРБЕ У XIX ВЕКУ“ ОД ЈАШЕ ПРОДАНОВИЋА

Јаша Продановић је по основном занимању био новинар, али је значајан и његов политички ангажман. Његово дело је врло разноврсно. Између осталог, он је аутор дела „Уставни развитак и уставне борбе у Србији“ које је објављено 1936. године. Реч је о једној студији која је, како се из наслова види, посвећена историји уставног развоја Србије током XIX века. Ако се прихвати став да се уставна историја бави питањима уређења врховне власти у прошлости, онда ово дело несумњиво припада корпусу уставне историје.

По методолошком приступу, „Уставни развитак“ се бави питањима уставног уређења у историјској перспективи и то у светлу политичких догађаја. Своје дело Продановић отпочиње кратким одређењем појма устава. „По постанку“, устав је збир одредаба којима се

²⁴ Eric Hobsbawm, *Age of Extremes; The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, London, 1994, стр. 5.

²⁵ То су називи Хобсбаумовог тротомног дела о историји XIX века: *The Age of Revolutions 1789-1848*, *The Age of Capital 1848-1875*, *The Age of Empire 1875-1914*.

у једној држави обезбеђују најосновније слободе и најважнија права грађана, група и друштава. Он је заштита појединаца против злоупотреба државних власти и ограничење апсолутног права ма које власти у држави у односу на грађане.²⁶ „По суштини“, устав је организација највиших власти у држави, одређење њихових послова и надлежности.²⁷ То одређење дато већ на самом почетку је од значаја јер ће оно и одредити садржај ове студије. Будући да је устав „заштита појединца против злоупотреба државне власти“, онда је и уставна историја Србије нужно приказ тог развитка кроз разне борбе за ограничење власти. Чини се да је то основни оквир Продановићевог дела.

Тај оквир он реализује применом првенствено хронолошког приступа. У његовом делу, нижу се догађаји и нуди обиље фактографије. Јаша Продановић се доста ослања на казивања савременика одређених догађаја. Понекад се ослања и на интуицију, претпостављајући поједине догађаје.²⁸ Важан извор за њега је штампа. Он доноси бројне текстове када анализира одређене теме. Примера ради, она преноси текстове разних гласила када говори о државном удару краља Александра Обреновића од 1894. године којим је суспендовао Устав од 1888. године и на снагу вратио Устав од 1869.²⁹ Његово дело је врло обимно, али велики део те студије су заправо текстови свих устава Србије у XIX веку, бројни нацрти, те текстови осталих важних аката. Заједно са анализом текстова из штампе, текстовима аката и коментарисањем уставних догађаја, дело Јаше Продановића постаје само по себи важан историјски извор.

Не може се рећи да дело Јаше Продановића представља исцрпну уставну историју Србије XIX века, не само по свом садржају, већ и методолошком приступу. Раније смо већ показали да Слободан Јовановић у описивању значајних тема за уставну историју покушава да разуме готово све аспекте друштва – не само садржину аката, већ и културу друштва у одређеном периоду, однос друштва као целине према појединим питањима. То не значи да дело Јаше Продановића није вредно. Напротив. Уставна историја може из њега да извуче одређене поуке. Било која тема из уставне историје мора да анализира и узме у

²⁶ Јаша Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, PortaLibris, Београд, 2021, стр. 3

²⁷ Исто.

²⁸ Оно што увек може бити опасност код историјског проучавања, јесте недовољна „дистанца“. Наиме, сам Продановић је био посматрач бројних догађаја из друге половине XIX века. Отуда, он често износи и лична запажања.

²⁹ Вид. Јаша Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, нав. дело, стр. 422-426.

обзир све важне политичке догађаје. Продановић нема за циљ да понуди само фактографију. Он своје истраживање усмерава и посматра га у контексту непрестане борбе за ограничење власти владара. Иако мало анализира шире друштвене околности, он показује значај исцрпног истраживања свих ставова поводом појединих питања. Када анализира одредбе одређеног устава, он узима у обзир раније нацрте, критике, ставове интелектуалаца о тим питањима. Он својим делом „учи“ уставну историју да мора да разуме и однос јавности према одређеном крупном питању да би анализа била успешна.

4. „РАЗВОЈ ПАРЛАМЕНТАРНЕ ВЛАДЕ У СРБИЈИ“ ОД АЛЕКСА ДРАГНИЋА

Алекс Драгнић био је професор политичких наука на Универзитету Вандербилт у Сједињеним Америчким Државама. Будући политиколог, и када се бавио историјским темама, њих је стављао у одговарајући контекст и посматрао их је из угла одређеног питања. Такав је случај и са његовом студијом „Развој парламентарне владе у Србији“ (*The Development of Parliamentary Government in Serbia*) која је објављена 1978. године. Како сâм наглашава, том студијом он жели да осветли и објасни успостављање и развој политичких институција у Србији током XIX и почетком XX века.³⁰ Предмет његовог рада је борба за демократију и тежња ка успостављању парламентарне владе. На тај начин, премда он не користи термин уставна историја, овај рад се заправо бави оним што је још Слободан Јовановић означио као предмет уставне историје – политичким институцијама и идејама које су их обликовале (вид. *infra* 2). Драгнић полази од претпоставке да је развој уставне историје Србије XIX века обележен борбом за парламентарну владу, која је према његовом мишљењу и остварена доношењем Устава од 1903. и праксом под тим Уставом. Ако се погледа дело Јаше Продановића, па чак и сам наслов, може се уочити веза. Наиме и Продановић посматра развој институција XIX века представљајући их као уставне борбе, као борбу за парламентарну владу. Такав задатак, као што је раније показано, он испуњава претежно хронолошким приступом. Слично чини и Драгнић, али он тај хронолошки развој види управо као борбу за власт и „коначно победу парламентарне владе“.³¹

³⁰ Alex Dragnich, *The Development of parliamentary Government in Serbia*, East European Quarterly, New York, 1978, стр. 9.

³¹ Исто, стр. 9.

Поједностављено речено, он описује развој или пут ка једном политичком режиму. Ипак, такав приступ има одређене претпоставке које морају бити испуњене да би успео.

Миркин-Гецевич (*Boris Mirkine-Guetzévitch*) је тврдио да један политички режим није могуће анализирати изван његовог реалног друштвеног и политичког контекста. Тиме је он сажето дефинисао посао сваког истраживача практичног функционисања политичких институција и уставности једне одређене земље.³² Ако прихватимо овакав методолошки приступ, може се рећи да је Алекс Драгнић донекле то прихватио. Ипак, правилно разумевање таквог контекста нужно захтева врло широк обухват тема и коришћење извора. Драгнић се ослањао на литературу, али није консултовао архивску грађу.³³

У свом делу он не нуди само опис институција какве су уставом предвиђене, већ описује економске и шире друштвене прилике одређеног периода. Примера ради, описујући владу Милоша Обреновића, он описује економске прилике у Србији тога времена и спроводи својеврсну „социолошку“ анализу природе Милошевог режима.³⁴ Поред тога, Драгнић анализира оне догађаје који су од посебног значаја за разумевање парламентарне владе, посвећујући тако пажњу и улози политичких странака, изборном процесу, односу између различитих политичких снага у земљи.

Ипак, у неким елементима, Драгнићевом делу могу се упутити извесне напомене. Оне су најочљивије када говори о тзв. „победи парламентаризма“ што за њега представља доношење Устава од 1888. године.³⁵ Те напомене су двоструке – прва је недостатак појмовног разјашњења, а друга оцена улоге појединих група и личности.

У уставном праву се прави уобичајена разлика између појмова уставна и парламентарна монархија. У уставној монархији краљ је ограничен уставом. Он бира ministre и они су само њему одговорни. Парламентарна монархија се првенствено појавила у облику тзв. дуалног или орлеанског парламентаризма који подразумева дво-струку одговорност владе, пред краљем и парламентом, док „чисти“

³² Нав. према: Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, Издавачко предузеће Логистика, Београд, 2008, стр. 57.

³³ Олга Поповић Обрадовић, аутор студије о парламентарном систему у Србији крајем XIX и почетком XX века, имала је друкчији приступ. Она је спровела обимна истраживања заснована на записницима Народне скупштине и осталој архивској грађи.

³⁴ Alex Dragnich, *The Development of parliamentary Government in Serbia*, нав. дело, стр. 16-18.

³⁵ Исто, стр. 80.

парламентарни систем подразумева да су министри одговорни само парламенту.³⁶ Ако посматрамо ова три облика градацијски, краљ има најшира овлашћења у уставној, а најужа у парламентарној монархији монистичког типа. Устав од 1888. године у чл. 1 Краљевину Србију одређује као уставну монархију са народним представништвом. Такву формулацију можемо видети и у Уставу од 1869. године који предвиђа другачији систем власти и другачији облик министарске одговорности, те је на основу тога не можемо изједначити са појмом парламентарна влада. О карактеру режима се стога закључак може извести само на основу анализе појединих уставних одредаба. Не улазећи овом приликом у такву анализу, уобичајено се одређује да је Уставом од 1888. године успостављен тзв. дуални парламентаризам који представља прелазни облик ка чистом парламентаризму. Драгнић у свом делу наводи да је уставом од 1888. године успостављен „експлицитно“ парламентарни систем власти,³⁷ не пружајући детаљно појмовно разјашњење. Јасно је на основу претходних аргумената да оваква тврдња није нетачна, али није сасвим прецизна. Поред тога, Драгнић наводи да „министри сада могу бити чланови Скупштине који више нису ту вољом краља, већ на основу поверења Скупштине, те да Милан није био задовољан експлицитном одредбом о парламентарном систему власти који је монарха лишио реалне политичке снаге“. Чини се да у овом делу Драгнићеве студије недостаје претходно поменуто појмовно разјашњење, а нарочито анализа одредаба о одговорности министара. Према Уставу од 1888, министри нису били одговорни само Скупштини, него и краљу.³⁸ Друго, још је теже рећи да краљ није имао политичку снагу на основу овог устава. У односу на раније уставе, неспорно је да је власт краља била више ограничена, али је он и даље био значајна политичка фигура. Коначно, оцена Драгнића о победи парламентаризма у Србији доношењем Устава од 1888. године, чини се да је претерана, јер пренебрегава управо раније описан методолошки приступ у изучавању уставне историје – анализа институција какве су правом предвиђене без анализе „живота“ тих институција не може да пружи праву слику. Устав од 1888. је засигурно најбољи српски устав до тада, али је о питању карактера политичког система под тим уставом тешко озбиљно разговарати јер је од пет година колико је овај устав

³⁶ Владан Петров, *Уставно право*, нав. дело, стр. 68.

³⁷ Alex Dragnich, *The Development of parliamentary Government in Serbia*, нав. дело, стр. 78.

³⁸ Чл. 136, ст. 1 Устава од 1888: „Министри су одговорни Краљу и Народној скупштини за своја службена дела“.

био у животу, начело већинске владе поштовано свега три и по године, што је недовољно за јасније профилисање парламентарне праксе.³⁹

Друга напомена се тиче Драгнићеве оцене улоге Напредне странке у обликовању Устава од 1888. године. Он експлицитно наводи да је Устав дело београдских радикала и Јована Ристића (либерала – прим. А.Ц.), док је улога Напредњака била минорна. Таква оцена није једина која је присутна у историографији, али чини се да није утемељена на чињеницама. Устав од 1888. године уобичајено се означава као „Радикалски“ што би могло да упути на то да је тај Устав дело Радикалне странке, тада свакако најбројније странке у Србији. Ипак, Устав од 1888. године није сасвим скројен по мери радикала, нити је допринос напредњака тако миноран. Наиме, о промени Устава од 1869. године почело је да се говори још крајем седамдесетих година XIX века, те је формално био и отпочео ревизиони поступак, премда никада није до краја завршен. Напредна странка је 1883. године поднела свој уставни нацрт спроводећи доследно сва класична начела парламентарног система, док је исте те године нацрт донела и Радикална странка.⁴⁰ Концепције садржане у тим нацртима биле су доста напредне. У напредњачком нацрту се тако истичу одредбе о правима грађана и судијској независности, док су у радикалском то одредбе о политичкој одговорности министара.⁴¹ Међутим, како је у својим истраживањима показала Олга Поповић Обрадовић, иако се коначна верзија Устава од 1888. године разликовала од нацрта и напредњака и радикала, она је ипак била много ближа напредњачком, него радикалском нацрту.⁴² Она ће чак рећи да се једино у признању начела суверености народа могу препознати идеје програма радикала.⁴³ Чак ће и сâм Пашић рећи да у том уставу „има подоста што је ушло на захтев других странака“.⁴⁴ Зато је јесте оправдан захтев да се Устав од 1888. године пре означава као „Радикалско-напредњачки“, неголи само „Радикалски“.⁴⁵

³⁹ Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, нав. дело, стр. 92.

⁴⁰ Исто, стр. 71.

⁴¹ Танасије Маринковић, „Напредњачки и радикалски нацрти промене Намесничког устава“ у зборнику: *150 година од доношења Устава Србије из 1869. године* (приредили: Нина Кришљанин, Урош Станковић), Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2021, стр. 171. Напредњачки нацрт, вид. Јаша Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, нав. дело, стр. 312-327; за текст Радикалског нацрта, вид. Исто, стр. 328-339.

⁴² Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, нав. дело, стр. 88-89.

⁴³ Исто, стр. 88.

⁴⁴ Исто, стр. 90.

⁴⁵ Танасије Маринковић, „Напредњачки и радикалски нацрти промене Намесничког устава“, нав. дело, стр. 171.

Када је реч о периодизацији, студија Алекса Драгнића се према његовим речима бави периодом од устанка против Турака 1804. до 1918. када је Србија постала део Југославије.⁴⁶ Он је деветнаестовековну историју поделио у три велике целине: 1) изградња нације, која обухвата период од 1804. до 1868. године; 2) борба за парламентарну владу од 1868. године до 1903. године и 3) „године парламентарног режима“ од Устава од 1903. године до Првог светског рата.

5. „УСТАВНА ИСТОРИЈА“ ОД ДРАГОЉУБА ПОПОВИЋА

Дело Драгољуба Поповића садржи преглед уставне историје Србије од Првог српског устанка до доношења Устава од 2006. У питању је дакле целовита уставна историје Србије. Ипак, „распоред материје“ по периодима није равномеран, те је највећи део ове монографије на енглеском језику коју је издао *Brill*, те је првенствено и намењена страним читаоцима, посвећена уставној историји Србије XIX века. Пишући ово дело, Поповић се стално креће између два приступа – хронолошког и тематског. Тако, у првом делу он пише о уставној историји од времена Првог српског устанка до Првог светског рата примењујући претежно хронолошки приступ. У том делу он описује развој уставних институција и праксу примене устава донетих током XIX века. Такав приступ одговара већини дела која су претходно приказана у овом раду. Оно по чему се, међутим, Поповић разликује, јесте други део књиге који носи наслов „Еволуција конституционализма“ (*The Evolution of Constitutionalism*).⁴⁷ У оквиру тога, три су концепта кључна: људска права, сувереност и владавина права. Такав приступ може да открије и методолошке поставке уставне историје као самосталне дисциплине, онако како их овај аутор види. Већ у предговору, Поповић наводи да је недостатак ранијих дела о уставној историји одсуство разматрања конституционализма као концепта.⁴⁸ Заиста, већина аутора уставни развој Србије током XIX века и посматра кроз призму уставних борби – борби за државу, устав, а потом и ограничење владара те гарантовање основних права, али такве појаве не „операционализује“. Такав Поповићев приступ показује и потврђује неопходност „комуникације“ уставног права и уставне историје. Он у „појмовни апарат“ уставне историје уводи појмове из уставног права и потом их анализира

⁴⁶ Alex Dragnich, *The Development of parliamentary Government in Serbia*, нав. дело, стр. 9.

⁴⁷ Dragoljub Popović, *The Constitutional History of Serbia*, нав. дело, стр. 87-189.

⁴⁸ Исто, стр. XII.

углавном на основу радова аутора из XIX века. У овом раду је и раније указано да је такав приступ нужност, јер у супротном појмовна збрка може водити и погрешним закључцима.

Примера ради, развијајући концепт људских права, онако како је он изгледао у XIX веку у Србији, Поповић покушава да пронађе изворе различитих идеја. То чини анализом дела интелектуалаца тога доба. Тако, од значаја су размишљања Доситеја Обрадовића, Вука Караџића, Божидара Грујовића, Лазара Војиновића.⁴⁹ Циљ такве анализе је да открије место људских права у уставном развоју Србије. Он ће закључити да људска права никада нису постала један од стубова српске националне државе XIX века. Она су све време била присутна, али никада нису однела превагу над другим идејама. Разлог томе он види у одсуству друштвених и политичких снага које би се чврсто залагале за људска права. Основни проблем заправо је било одсуство механизма за њихову ефикасну заштиту.⁵⁰ Сличан поступак Поповић примењује и када говори о идеји суверености и владавине права. Са једне стране, он се бави „историјом идеја“ о тим концептима, а са друге њиховим практичним остваривањем, изводећи потом закључке о разлозима (не)остваривања тих концепата.

На крају другог дела у поглављу које је насловљено „Век наставе Уставног права“ (*A Century of Teaching Constitutional Law*) аутор говори о историји наставе Уставног права у Србији. Из тога се могу извести поједине претпоставке о његовом схватању положаја уставне историје као дисциплине. Већ у предговору он наводи да је део о настави Уставног права нужан за правилно разумевање уставне историје.⁵¹ То је засновано на претпоставци да се уставна историја бави, између осталог, развојем конституционализма. С тога, неопходно је размотрити како је изгледала настава уставног права, која се такође заснива на проучавању тог концепта. Тако, Поповић анализира предавања која су током XIX и почетком XX века држали Димитрије Матић, Милован Миловановић и Слободан Јовановић. У контексту овог рада, важно је уочити да такав приступ потврђује неопходност сталне везе између уставног права и уставне историје.⁵²

⁴⁹ Исто, стр. 88-110.

⁵⁰ Исто, стр. 110.

⁵¹ Исто, стр. XIII.

⁵² Уџбеници уставног права у Србији увек значајан део посвећују и уставној историји. Тако, и код Милована Миловановића постоји део посвећен уставној историји Србије (вид. Милован Миловановић, *Државно право и Начела спољне политике Краљевине Србије*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 183-218). Парадигматичан пример је уџбеник Ратка

6. ЗАКЉУЧАК

На почетку овога рада истакнуто је да је један од његових циљева да утврди могућности заснивања уставне историје као самосталне дисциплине. Тај покушај учињен је путем својеврсне студије случаја. Наиме, као пример су узета дела монографског карактера о уставној историји Србије XIX века. Идеја је била да се да кратки приказ тих дела како би се уочиле особености појединих приступа. То, дакле, није била анализа садржаја тих дела, већ пре анализа методолошких приступа које су различити аутори примењивали. Те „синтезе“ уставне историје XIX века о којима је реч у овом раду, настајале су у разним епохама. Таква напомена може бити од значаја, јер је очекивано претпоставити да једна дисциплина мења свој приступ током свог развоја.

Оно што је сасвим јасно на основу понуђене анализе је да уставна историја нема свој јасно одређен предмет. Разни аутори јој различито приступају и одређене појаве тумаче из различитих перспектива. На једном полу се налази дело Слободана Јовановића који предмет уставне историје посматра врло широко, тако да се стиче први утисак да се уставна историја XIX века често приближава целокупној историји српског XIX века. Са друге стране, Алекс Драгнић предмет уставне историје поставља уже, мада треба напоменути да је реч о делу писаном на енглеском језику. Јаша Продановић такође примењује углавном хронолошки приступ, али доноси обиље „фактографије“. Тако нешто, чини се, може се и очекивати из пера новинара. Ипак, из његовог дела је јасно да сагледавање појединих догађаја из уставне историје мора да укључи и анализу оних догађаја који су довели до одређеног решења. Другим речима, предмет уставне историје постао би преузак, а она би изгубила своју вредност ако би подразумевала само опис организације највиших органа власти у одређеном периоду. Анализа „припремних радова“ такав приступ обогаћује и води бољем разумевању прошле стварности. Као што примећује Миркин-Гецевич, један политички

Марковића у коме је значајан део, готово 1/5 целокупног уџбеника, посвећен општој, а потом и националној уставној историји (вид. Ратко Марковић, *Уставно право*, нав. дело, стр. 59-150). Други пример представља монографија Танасија Маринковића, посвећена позитивном уставном праву Србије, писаној на енглеском језику. Премда се аутор претежно држи позитивног уставног права, немали простор посвећен је управо уставној историји Србије (вид. Tanasije Marinković, „Serbia“ in: *International Encyclopaedia of Laws – Constitutional Law* (ed. A. Alen, D. Haljan), Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn 2019, стр. 23-70). Такав приступ нам показује да је уставна историја нужна за правилно разумевање тема из уставног права.

режим немогуће је анализирати изван његовог реалног друштвеног и политичког контекста.⁵³

Како је још Слободан Јовановић указивао од кључног значаја за уставну историју су политичке идеје, политичке странке и групе и нарочито важно, политичке установе. Тиме постаје јасна веза између уставне историје и уставног права. Предмет њиховог интересовања је исти, само из различитих перспектива. Уставна историја се налази између примене историјског метода и методолошког апарата једне правне дисциплине – уставног права. И као што нема истинског разумевања уставноправних феномена без њиховог целокупног сагледавања које укључује не само анализу уставних норми, већ и „живот“ тих норми, њихово практично уобличавање, тако ни уставна историја не може да се ограничи да само опише „како је у бити било“. Она мора да проникне у прошле догађаје и да разуме који су то услови довели до одређених идеја или били од утицаја на обликовање политичких институција. Отуда је можда само на први поглед њен предмет неодређен. Он је ипак јасан, али успешан резултат изискује сагледавање предмета истраживања уставне историје из разних перспектива. Тај приступ је најјаснији на основу речи Радована Самарџића док описује Слободана Јовановића као историчара: „Његова синтеза (о уставној историји Србије – прим. А.Ц.) је специфична у приближавању, прожимању и стапању појединих области живота и њиховом интегрисању с политичко-правном основом посматрања историје“.⁵⁴

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић Слободан, Периоди српске уставне историје, без издавача, Загреб, 1929.

Јовановић Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1933.

Јовановић Слободан, *Друга влада Милоша и Михаила*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1933.

Маринковић Танасије, „Напредњачки и радикалски нацрти промене Намесничког устава“ у зборнику: *150 година од доношења Устава*

⁵³ Нав. према: Олга Поповић Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, нав. дело, стр. 57.

⁵⁴ Радован Самарџић, *Писци српске историје, књига трећа*, нав. дело, стр. 190.

Србије из 1869. године (приредили: Нина Кршљанин, Урош Станковић), Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2021.

Марковић Ратко, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Досије студио, Београд, 2015.

Марковић Ратко, „Слободан Јовановић и уставно право“ у зборнику: *Слободан Јовановић – живот, дело, време* (приредили: Коста Чавошки, Александар Костић), Српска академија наука и уметности, Београд, 20XIX

Миловановић Милован, *Државно право и Начела спољне политике Краљевине Србије*, Филип Вишњић, Београд, 1997.

Милосављевић Борис, *Свет и време Слободана Јовановића 1869-1958 – поводом 150 година од рођења*, Српска академија наука и уметности, Београд, 20XIX

Петров Владан, *Уставно право*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд, 2022.

Поповић Обрадовић Олга, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, Издавачко предузеће Логистика, Београд, 2008.

Продановић Јаша, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, PortaLibris, Београд, 2021.

Радојевић Мира, „Допринос Слободана Јовановића проучавању националне историје XIX и прве половине XX века“ у зборнику: *Слободан Јовановић – живот, дело, време* (приредили: Коста Чавошки, Александар Костић), Српска академија наука и уметности, Београд, 20XIX

Самарцић Радован, *Писци српске историје, књига трећа*, Просвета, Београд, 1986.

Dragnich Alex, *The Development of Parliamentary Government in Serbia*, East European Quarterly, New York, 1978.

Marinković Tanasije, „Serbia“, *International Encyclopaedia of Laws – Constitutional Law* (ed. A. Alen, D. Haljan), Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn 20XIX

Popović Dragoljub, *The Constitutional History of Serbia*, Brill, Paderborn, 2021.

Hobsbawm Eric, *Age of Extremes; The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, London, 1994.

Aleksandar Cvetković

CONSTITUTIONAL HISTORY AS AN INDEPENDENT DISCIPLINE?

Resume

The constitutional history never had the status of an independent discipline on faculties of law in Serbia. On the other hand, there are a few synthesis in Serbian and in English with monographic characteristics regarding the constitutional history of Serbia. Occasionally there are some concerning the entire constitutional history, but most of them are about 19th century. Some of those monographs are analyzed in this paper: the works of Slobodan Jovanović regarding 19th century constitutional history of Serbia ‘Constitutional Development and Constitutional Fights in Serbia’ by Jaša Prodanović, ‘The Development of Parliamentary Government in Serbia’ by Alex Dragnich and ‘Constitutional history of Serbia’ by Dragoljub Popović. In consideration are taken a few Serbian Constitutional law textbooks which traditionally contain general as well as national constitutional history. Those works are taken as examples for analyzing the possibility of constitutional history being an independent discipline. It was done through an indirect approach, by analyzing the monographic works, that is, the synthesis of constitutional history of Serbia in 19th century. This paper doesn’t give a review of the content of the abovementioned works but a review of the methodological approach used by its authors.

Although the constitutional history was never considered as an independent discipline on faculties of law in Serbia, the assumption is that it has its own subject and specific methodological approach. All the works that have been the subject of analysis show a certain methodological specifics. However, the authors do not explicitly state their methodological approach. For example, Slobodan Jovanović distinctly says that he writes about the constitutional history and states some notions in regards to a potential subject of that discipline which he understands it to be quite broadly. The analysis of Jaša Prodanović and Alex Dragnich are predominantly based on chronological approach, whereas the analysis of Dragoljub Popović are based on chronological and thematic approach.

The conclusion is that the constitutional history lays between the use of the historical method and the method of the constitutional law. And, as there can’t be an understanding of constitutional legal phenomenon without its overall comprehension which includes not only the analyze of the constitutional norms but also the ‘life’ of those norms, their practical shaping, neither can constitutional history be limited to merely give a description of the constitutional norms which existed in the past. Constitutional history must leap into the past and understand which conditions lead to certain ideas or were of great significance in shaping the political

institutions. Hence, the subject of constitutional history, at first glance, can be seen as unspecified. However the subject is clear, and a successful result requires a perception of the subject of constitutional history from various perspectives.

Keywords: constitutional history, constitutional law, 19th century constitutional history, Slobodan Jovanović, Jaša Prodanović, constitutionalism.